

Fıkıh Usûlünün Doğuşu ve *er-Risâle*'nin Etkisine Dair: Wael B. Hallaq'ın Tarihlendirmesine Bir İtiraz

Nail Okuyucu *

Makale Türü/Article Type: Araştırma Notu/Research Note

Gönderim/Received: 14.08.2026, Kabul/Accepted: 20.09.2026, Yayın/Published: 30.09.2026

Özet: İslam hukukuyla ilgili çalışmalarıyla batı akademiyasında çığır açan ve sunduğu güçlü eleştirilerle hâkim oryantalist tezlerin birçok açıdan sorgulanmasını sağlayan Wael B. Hallaq, bu çevrelerde Şâfiî'nin (ö. 204/820) fıkıh usûlü ilminin kurucusu olarak kabul edilmesine itiraz eder. Hallaq, 1993'de yayınladığı ilk makalesinde Şâfiî'nin bu ilmin "başmimarı" olarak görülemeyeceğini iddia etmiş ve esasen *er-Risâle*'nin klasik fıkıh usûlü eserleriyle ilgisinin olmadığını, bu türe dâhil edilebilecek bir eser olmadığını iddia etmişti. Bu makale birçok araştırmacının itirazıyla karşılaşmış ve geçen yıllar boyunca Hallaq'ın tezlerini muhtelif açılardan tenkit eden yazılar neşredilmiştir. Hallaq, 2019 senesinde bir makale daha yayınlamış ve *er-Risâle*'ye dair iddiasını sürdürdüğünü gibi mevcut eleştirilere de cevap vermiştir. Bu araştırma notunda, Hallaq'ın usûl-i fikhin gelişim sürecine dair geliştirdiği, Şâfiî'nin *er-Risâle*'sini kurucu bir metin olmaktan çıkartıp usûlün teşekkülünü hicri dördüncü ve beşinci asırlara erteleyen tezleri incelenmektedir. Yazının temel iddiası, ilk metinlerle klasik ve mütekâmil eserler arasında güçlü bir teorik ve tematik etkileşim bulunduğunu ve de *er-Risâle*'nin usul tarihinde merkezî bir yere sahip olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Şâfiî, *er-Risâle*, Wael B. Hallaq.

On the Emergence of Islamic Legal Theory (Uşûl al-Fiqh) and the Influence of al-Shāfi'ī's al-Risāla: A Reconsideration of Wael B. Hallaq's Periodization

Abstract: Wael B. Hallaq, whose studies of Islamic law have profoundly impacted Western academia and whose critiques have significantly challenged dominant Orientalist theses, rejects the conventional view that al-Shāfi'ī (d. 204/820) should be considered the founder of uşûl al-fiqh. In his first article on the subject, published in 1993, Hallaq argued that al-Shāfi'ī could not be considered the "master architect" of this discipline. He maintained that al-Risāla bore little, if any, substantive relation to the works of classical legal theory, and therefore could not properly be classified within this genre. Hallaq's arguments prompted objections from several scholars, and numerous subsequent studies have challenged his thesis from different perspectives. In 2019, Hallaq published another article reaffirming his position on al-Risāla and responding to criticisms of his earlier arguments. This research note examines Hallaq's thesis concerning the historical development of uşûl al-fiqh, focusing on his arguments that remove al-Shāfi'ī's al-Risāla from its status as a foundational text, instead situating the formation of systematic legal theory in the fourth and fifth Islamic centuries. The note

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0002-8210-5361, e-mail: nail.okuyucu@marmara.edu.tr

Atıf/Citation: Okuyucu, Nail. "Fıkıh Usûlünün Doğuşu ve *er-Risâle*'nin Etkisine Dair: Wael B. Hallaq'ın Tarihlendirmesine Bir İtiraz". *DiHA: Journal of Interdisciplinary Legal Studies*, no. 3 (2026): 77-83. <https://doi.org/10.5281/zenodo.22958936>

Bu çalışma Creative Atıf-GayriTicari-Türetilmez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial- NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

primarily argues that there is substantial theoretical and thematic continuity between early legal-theoretical texts and later, fully developed uşûl al-fıqh works, and that al-Risâla occupies a central position in the historical development of Islamic legal methodology.

Keywords: Islamic Legal Theory, Uşûl al-Fıqh, al-Shâfi'î, al-Risâla, Wael B. Hallaq.

Şâfiî'nin *er-Risâle*'si fıkıh usulü ilminin ne zaman doğup neşet ettiği, ilk usulcünün kim olduğu ve bu ilmin hangi tartışmaların etkisiyle şekillendiğine dair tarihi değerlendirmelerin odağında olagelmıştır. Klasik literatürde özellikle Şâfiî yazarlar nezdinde bu ilmin doğuşunu tebşir eden bir kurucu metin olarak telakki edildiği malumdur. Bu değerlendirmelerin zirvesi, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Menâkıbu'l-Şâfiî*'de kendisinin furû fıkıhta imamı saydığı Şâfiî'yi yerleştirdiği konumdur. Râzî, Aristoteles'in mantık ilminde ve Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) aruz ilminde ihraz ettiği mevki ne ise Şâfiî'nin de usul ilminde böylesi bir mevkide bulunduğunu belirtir ve *er-Risâle*'yi açıkça usulün kurucu ilk metni olarak takdim eder.¹ Şâfiî'yi usul tarihinde merkezileştiren bu değerlendirmeler batılı literatürde de makes bulmuş, kasıt ve vurguları tabii ki farklı olmakla birlikte *er-Risâle* oryantalistler tarafından da kurucu bir eser olarak öne çıkarılmıştır. İslam hukukunun doğuşu ve tarihî gelişim süreçlerine dair hâkim batılı anlatıyı büyük ölçüde şekillendirmiş olan Ignaz Goldziher, Joseph Schacht ve onun sâdık talebelerinden Noel J. Coulson'un anlatılarıyla, Şâfiî bütün bir İslam hukuk düşüncesinin en merkezi siması olarak görülmeye başlanmıştır.²

İlmi kariyerinin ve entelektüel mesaisinin neredeyse tamamını hâkim oryantalist paradigmayı çözüp mevcut tezleri zafiyete uğratmaya adanmış Wael B. Hallaq, fıkıh usulü tarihinde Şâfiî'ye merkezi bir yer tayin etmenin "büyük anlatı" ile olan alakasını deşifre edip bu anlatıyı değersizleştirmek adına, usulün doğuşuna dair yeni bir değerlendirme yapmayı denemiş ve bunun için *er-Risâle*'yi önemsizleştirme yoluna gitmiştir. Hallaq, 1993 yılında "Was al-Shafi'i the Master Architect of Islamic Jurisprudence?" başlıklı bir makale yayınlamış ve bu yazısında Schacht ile Coulson'u ağır ifadelerle tenkit ederek farklı bir usul tarihi okuması teklif etmişti.³ Aradan geçen yıllar boyunca özellikle de hâkim oryantalist anlatıyı sürdüren araştırmacılar tarafından epeyce eleştiri alan Hallaq, 2019 yılında "Uşûl al-Fıqh and Shâfi'i's Risâla Revisited" başlıklı yeni bir makale daha neşretti.⁴ Bu yazısında yeni araştırmaların sunduğu bilgileri dikkate alarak kısmî revizyonlara gitmiş ise de ilk yazısındaki ana tezinden ödün vermemiş ve temel iddialarını yinelemiştir. Hallaq usul tarihine dair geliştirdiği yaklaşımı bu metinde de sürdürmekte, eleştirileri tek tek karşılamak yerine anlatısını daha da ileri taşıyarak usulün, klasik muhtevasını ne zaman ve nasıl kazandığına dair kuşatıcı bir yaklaşım sunmaktadır.

¹ Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahrüddin (ö. 606/1210), *Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ahmed Hicâzi es-Sekkâ, Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtı'l-Ezheriyye, 1986, s. 185-186.

² Bk. Ignaz Goldziher, *The Zâhirîs: Their Doctrine and Their History*, trans. Wolfgang Behn (Leiden: E.J Brill, 1971), s. 21; Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford: Clarendon Press, 1986), s. 48; Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1964), s. 60-61.

³ Wael B. Hallaq, "Was al-Shafi'i the Master Architect of Islamic Jurisprudence?", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4, 1993, s. 587-605; "Şâfiî Hukuk İlminin Başmimarı Mıydı?", trc. İsmail Hakkı Ünal, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü* içinde, hazırlayan: M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara: Kitâbiyât, 2003, s. 49-72.

⁴ "Uşûl al-Fıqh and Shâfi'i's Risâla Revisited", *Journal of Arabic and Islamic Studies* 19 (2019), s. 129-83; "Usûlü'l-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", trc. Orhan Akat-Tuğrul Kütükcü, *Ahlâki Yönetimsellik* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2023, s. 205-296.

Hallaq, Şâfiî'nin usul ilminin baş mimarı olarak kabul edilmesine itiraz ettiği ilk yazısında, *er-Risâle* ile klasik fıkıh usulü arasında edebi bir süreklilik tesis edilemeyeceğini ve bu metinle klasik usul eserleri arasında neredeyse hiçbir bağın olmadığını iddia etmişti. Bu iddiasını delillendirme adına ileri sürdüğü argümanların en önemlisi, *er-Risâle*'nin yazıldığı dönemde bir usul metni olarak telakki edilmediğidir. Usulün doğuşunu Şâfiî'den bir yüzyıl sonrasına tarihlendiren Hallaq, *er-Risâle*'deki muhteva ile bu dönemde usulün doğumuna imkân verecek tartışmaların bir ilgisinin olmadığını ileri sürdü ve iddiasını söz konusu tartışmaların fu-kahânın hicri ikinci yüzyılın sonlarına doğru gündemini meşgul eden meselelerden bağımsız seyrettiği argü-manıyla destekledi. Hallaq'ın bu argümanına kanıt olarak sunduğu veri ise *er-Risâle*'nin hicri üçüncü asır bo-yunca neredeyse hiç tedavüle girmemiş, dikkate alınmamış, okunup tartışılmamış bir eser olduğudur. Daha önce kaleme aldığım bir makalede buna itiraz etmiş ve söz konusu iddianın aksine *er-Risâle*'nin bu asır bo-yunca muhtelif çevrelere mensup âlimlerce göz önünde bulundurulmuş, kavramları kullanılan, tezleri tartışılan ve hatta reddiyelere konu olan bir metin olduğunu göstermişim.⁵ Bu yazıda ise söz konusu tespitten hare-ketle, Hallaq'ın usulün doğum anına dair yaklaşımını *er-Risâle*'nin kurucu metin olup olmadığı bağlamında değerlendireceğim.

Hallaq, fıkıh usulünün müstakil bir ilim haline gelişini şu beş şartın/unsurun tahakkukuna bağlamıştır:

1. Usûl-ı fıkıhın yani edille-i şer'iyyenin dört ana delille sınırlandırılması
2. Bu deliller arasındaki tertip hakkında bir uzlaşının elde edilmesi
3. Usûl-ı fıkıhın kendisini bir hukuk metodolojisi olarak tanımlamasıyla diğer ilimlerden ayrışması
4. Özbilincin yerleşmesi
5. Müstakil bir edebi tür haline gelişi.

Hallaq'ın dört ana delilin herkesçe kabulünü niçin fıkıh usulünün teşekkülü için gerek şart saydığı hemen anlaşılacak gibi değildir. Kendisi "Usûlül-fıkh, belirli bir mantuksal ve hermenötik ilişkiler kümesi içinde birbirleriyle karşılıklı bir şekilde duran dört paradigmatic kaynak gerektirir."⁶ demekte ancak bunu haklılık ve geçerliliği kendinden menkul bir iddia olarak öne sürmektedir. Mesela kıyası inkâr eden bir âlim, usulün konu başlıklarından birisiyle ilgili veya bütün konuları içeren bir metin yazdığında bunu bir fıkıh usulü eseri saymayacak mıyız? Yani bir metnin fıkıh usulü eseri sayılabilmesi için illa ki müellifinin Kitap-Sünnet-İcmâ-Kıyas delil dörtlüsünü olduğu gibi kabul etmesi mi aranacak? Zira kendisi ikinci şartta, "Usûlül-fıkh, belirli bir mantıksal ve ontolojik sıralama ve sınıflandırma tarafından dikte edilen yapılandırılmış bir konu tertibi-dir." demektedir.⁷ Buna göre, tertip ve tasnife riayet etmeyen, farklı bir delil sıralaması teklif eden bir yazar usulcü sayılamayacağı gibi, telif ettiği metnin de usul haricinde görülmesi icap edecektir. Bu durumda hemen akla geleceği üzere İbn Hazm'ın *el-İhkâm*'ı bir fıkıh usulü metni değil demektir. Hallaq'ın sunduğu üçüncü şart, fıkıh usulünün kendisini "bir hukuk metodolojisi" olarak tanımlayışına yönelik vurgusu bakımından kabul edilebilir ise de usulün ikinci ana meşguliyet alanı olan "hükümler/ahkâm" ile ilgili bahisleri önemsiz-leştirmesi açısından eksiklik taşır. Zira usulcülerin delillerle meşguliyetleri, hükümlerle ilgisi cihetinden

⁵ Nail Okuyucu, "Hicri Üçüncü Asırda İmam Şâfiî'nin Eserlerinin Rivayeti ve *er-Risâle*'nin Okunurluğu" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD)*, 50/50 (01 Haziran 2016), s. 23-56.

⁶ Hallaq, "Usûlül-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", s. 213.

⁷ Hallaq, "Usûlül-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", s. 218.

değer kazanmakta ve diğer şer'î ilimlerden daha ziyade bu cihetle ayrılmaktadır.⁸ Dördüncü ve beşinci koşullar da zaten usule özgü olmayan, müstakillik iddiasındaki diğer bütün ilimler için öngörülen gerekleri ifade eder.⁹

Bu şartların bir araya geliş anını fıkıh usulünün müstakil bir ilim olarak teşekkül ve tedvininin göstergesi sayan Hallağ'a göre, bu durum hicri dördüncü asrın sonlarıyla beşinci asrın başlarında yaşanmıştır. Zira bu unsurlar onun kabulüne göre ilk kez Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 436/1044) metinleriyle görünür hale gelmiştir. Hallağ, belirlediği koşulların tahakkukunu bu metinlerde görmesi itibarıyla haklı addedilebilir. Ne var ki bu kabule göre fıkıh usulü kurucu imamların yaşadığı dönemden iki asır sonra ortaya çıkmış bir disiplin sayılacaksa aradan geçen zaman boyunca kaleme alınan ve bu kitapların da dâhil olduğu usul literatürü içinde tartışılan konuları işlemiş metinler nereye konacaktır? Hallağ bu soruya, usul konularını işlemekle usul kitabı olmak arasında bir ayrım yaparak cevap verir. *er-Risâle*'nin yanı sıra Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884), Taberî (ö. 310/923), İbn Süreyc (ö. 306/918), Haffâf (ö. 299/912) ve İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007) gibi üçüncü yüzyılda ve dördüncü yüzyılın başlarında yaşayıp eser yazan âlimler, usulle ilgili meseleleri işlemiş olsalar da onlardan geriye kalan mesai bir bütün olarak usul ilmi sayılmaya yeter değildir.

Bahsi geçen soruya bu ayrım üzerinden verilen cevap, birçok açıdan ikna edicilikten uzaktır. Her şeyden önce Hallağ, bir ilmin teşekkülünü o ilmin en yetkin ve mütakâmil tezahürü üzerinden tarihlendirmektedir. Bâkılânî ve Basrî'nin metinleri gerçekten de usulün bütün konularını kapsayan ve Hallağ'ın aradığı bütün şartları karşılayan mütakâmil eserlerdir. Ancak bu eserlerin yer verdiği başlıklar, tartışmaya açtığı konular ve bu esnada aktarılan görüşlerin geriye doğru izi sürüldüğü vakit tarihî süreklilikler hemen kendisini gösterir. Mesela Bâkılânî'nin hitap kavramsallaştırması ve bunun etrafında geliştirdiği teoriyle Şâfiî'nin beyan teorisi arasında açık bir etkileşim vardır. Kezâ Basrî'nin usul birikiminin büyük ölçüde Cübbâilerden geldiği, eserin birçok başlığı üzerinden takip edilebilecek bir olgudur. Anlaşılan Hallağ, fıkıh usulünün doğuş ve gelişimini, onu teşkil eden meselelerin izini sürerek değil de bütün meselelerin belli bir anlayışa göre ve yine belli bir sistematik dâhilinde bir araya geliş anına odaklanarak izlemeyi tercih etmiştir.

Hallağ yeni makalesinde fıkıh usulüne dair tetkikini doğuş anıyla sınırlı tutmamış ve bu ilmin tarihî gelişimini kuşatıcı bir bakışla takdim etme adına şöyle bir tarihlendirme önermiştir:

1. Birinci Aşama: Teorileştirmenin Menşei (160-250/780-870 arası)
2. İkinci Aşama: Hukukî Otoritenin Hermenötik Mücadelesi (230-330/850-940)
3. Üçüncü Aşama (310/920 – 400/1010): İnkişâf
4. Dördüncü Aşama (380/990 – 520/1130): Tekmil ve tafsil
5. Beşinci Aşama (500/1100 – 620/1220): Tenkih ve ta'mik
6. Altıncı Aşama (600/1200 – 800/1400): İntişâr ve tevsî'
7. Yedinci Aşama (800/1400 – 1250/1830): İstikrâr ve tenkihat
8. Sekizinci Aşama (1250/1830 - Hâlihazır): İnhitât ve zevâl

⁸ "3. Koşul: Usulü'l-fıkh, kendisini diğer disiplinler karşısında en temel meşguliyeti icmâli delilleri (edille-i icmâliyye) ifade etmek olan bir hukuk metodolojisi olarak tanımlar." Bk. Hallağ, "Usulü'l-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", s. 226.

⁹ "4. Koşul: Usulü'l-fıkh özbilinçli bir disiplin ve araştırma alanıdır.", "5. Koşul: Usulü'l-fıkh bir türdür." Hallağ, "Usulü'l-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", s. 229, 237.

Hallaq, birinci aşamada teorilerin menşei olarak görülebilecek bazı yaklaşımların ortaya çıktığını ancak henüz ortada bir paradigma olmadığını ileri sürer. Yani mesela Şâfiî'nin *er-Risâle*'deki mesaisini paradigma öncesi olarak görmekte, onu sonraları teorileşecek bazı cümleler kurmuş bir âlim olarak kabul etmektedir. İkinci aşamayı mücadele dönemi olarak görmekte ve yine bu dönemde baskın hale gelen ve diğerlerini etkisizleştiren bir ana görüşün henüz gelişmediğini ileri sürer. Ona göre gerçekten fıkıh usulü mesaisi olarak görülebilecek gelişmeler üçüncü aşamada yani hicri dördüncü asrın başlarından sonuna kadar yaşanmıştır. Bu değerlendirme, kendisinin ilk makalede öne çıkardığı İbn Süreyc ve çevresinin katkıları teziyle de uyumludur. Dördüncü aşama ise artık fıkıh usulünün kemâle erdiği ve konularının ayrıntılı bir şekilde işlendiği olgunluk dönemini belirtmektedir.¹⁰

Bu noktada benim itirazım, Hallağ'ın birinci ve ikinci dönemler arasında yaşanan gelişmelerle ilgili değerlendirmelerine yönelik olacaktır. Hallağ, erken üçüncü/dokuzuncu yüzyıl hukuk teorisi ile dördüncü/onuncu ve beşinci/on-birinci yüzyıl olgun ve tam teşekküllü usûl'î-fıkhî arasında bir süreklilik olduğu fikrine karşı çıkmakta ve kendisini bu açıdan eleştiren Devin Stewart'a çok sert bir şekilde mukabelede bulunmaktadır.¹¹ Ne var ki; isimler üzerinden gidecek olursak, Şâfiî ile İbn Süreyc arasında, İsa b. Ebân (ö. 221/836) ile Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs (ö. 370/981) arasında bir süreklilik olmadığından ve sonrakilerin öncekilerden tamamen bağımsız bir vasat ve gündem ışığında usulle iştigal ettiklerinden bahsetmek ne ölçüde isabetli olabilir? Aynı kanaati kelâm ve hadis gibi diğer dinî ilimlere veya mesela belâgat ve aruz gibi edebî disiplinlere de yansıtılabilir miyiz? Bir ilmin müttekâmil örneğini kıstas alıp ilk gelişim aşamalarını temsil eden önceki numuneleriyle arasına böylesi keskin hatlar çizmek ne kadar doğru olabilir?

Hallağ, hicri üçüncü yüzyıldan intikal eden metinlerle klasik fıkıh usulü eserleri arasındaki mesafeyi açma adına özellikle Şâfiî'nin usul mesaisini değersizleştiren ve *er-Risâle*'yi birçok açıdan yanlış konumlandıran yorumlarda bulunmaktadır. Bunun için ilk olarak Şâfiî ve sonrakileri keskin bir hatla ayırmakta ve *er-Risâle* ile dördüncü yüzyıl metinleri arasında "boşluk ve büyük bir sessizlik"ten başka bir şey göremediğini söyler.¹² Hâlbuki durum hiç de böyle değildir. *er-Risâle*'nin niteliği ve yapısı ile daha sonraki metinler arasında "muazzam bir fark" olduğu iddiasına sureten katılmak mümkün ise de maddeten yani kitapların tartışmaya açtığı konular üzerinden bakıldığında çoğu zaman aynı konuları müzakere ettikleri hemen görülecektir.¹³ Ayrıca Hallağ, *er-Risâle*'yi üçüncü yüzyılda tikel konu başlıklarına tahsis edilen metinlerin konumuna indirgeyerek ciddi bir yanlış okuma yapmaktadır. *er-Risâle*'yi bu şekilde okumak, Şâfiî'nin teorik bir hukuk anlayışı sunmadığını söylemek ve beyan kavramı etrafında geliştirdiği yaklaşımı murâd-ı ilâhînin insanlara intikalinin yol ve biçimleri üzerine oldukça rafine bir şer'î hukuk teorisi olarak takdir etmemek anlamına gelir.¹⁴ Yine, Şâfiî'nin edille-i erbaa sıralamasını kesin ifadelerle sunmadığından yola çıkarak *er-Risâle*'yi bir usul metni

¹⁰ Bk. Hallağ, "Usûl'î-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", s. 243-427.

¹¹ Devin Stewart'ın ilgili çalışmaları için bk. "Muhammad b. Dâ'ud al-Zâhiri's Manual of Jurisprudence, al-Wuṣūl ilâ Ma'rifat al-Uṣūl", *Studies in Islamic Legal Theory*, ed. Bernard Weiss (Leiden: Brill, 2002), s. 99-58; "Muhammad b. Jarir al-Tabari's al-Bayân 'an Uṣūl al-Aḥkâm and the Genre of Uṣūl al-Fiqh in Ninth Century Baghdad", *Abbasid Studies: Occasional Papers of the School of Abbasid Studies*, ed. J. Montgomery (Louvin: Peeters, 2004), s. 321-49; *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1998), 30-37.

¹² Hallağ, "Usûl'î-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", s. 205-206.

¹³ Şâfiî ile Cessâs arasındaki gelişmeleri, tartışma konularındaki süreklilikler açısından değerlendiren bir çalışma için bk. Ahmet Temel, *The Missing Link in the History of Islamic Legal Theory: The Development of Uṣūl al-Fiqh between al-Shâfi'î and al-Jassâs during the 3rd/9th and Early 4th/10th Centuries*, (doktora tezi, University of California, Santa Barbara, 2014).

¹⁴ Hallağ, "Usûl'î-Fıkh ve Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Yeniden Değerlendirilmesi", s. 212-213.

saymamak da kabul edilebilir değildir.¹⁵ Fıkıh usulü zaten tam da bu konuların tartışıldığı vasat değil midir? Hâlbuki *er-Risâle* bu tartışmalara yani “ilmin/hükmün” kaynaklarının ne olduğuna dair uzun uzadıya açıklamalar ve temellendirmeler yapan bir “usul metni”dir. Ancak Hallağ Şâfiî ile belirginleşen ve er-Risâle’ye taşınan tartışmaları “teorik sistematizasyona yönelik iptidai bir ilgi” saymaktadır.¹⁶ Benzer bir indirgeme özbiñç kıstası bağlamında Cessâs ve çağdaşlarına da yapılmaktadır.¹⁷ Hicri beşinci yüzyıl öncesinde usulün ne olduğuna dair bir özbiñç olmadığı ileri sürmek, *el-Fusûl*’un muazzam birikimini bir tür fıkha giriş seviyesine tenzil etmek olacaktır.

Netice olarak Hallağ’ın fıkıh usulünün gelişim süreçlerine dair belirlediği kriterler, kendisi tarafından ulaşılmış sonuçların mutlaklaştırılıp birer kıstas haline getirilmesinden ibarettir. Usulü, bu kriterleri tam anlamıyla taşıyan metinlerde görmek ve belli açılardan tartışmaya açık yani mutlak olmayan bu kriterlerin mutlak kıstas addedilip onlara uymayanları usulün dışında tutmak, usulcülerin tabiriyle bir tür “tahakküm”dür. Özellikle *er-Risâle*’nin usulle ilgili ancak usul metni olmayan bir kitap olarak kabulü, Şâfiî’nin şahsında hicri ikinci ve üçüncü asır müslüman hukuk bilginlerinin entelektüel kapasitesi ve tartışma kabiliyetlerini tahfif etmek anlamına gelir.

Değerlendirme / Review

Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, intihal taramasından geçmiş, araştırma ve yayın etiğine uygundur, CC BY-NC 4.0 ile lisanslanmıştır. / *This article was peer-reviewed by at least two independent reviewers and screened for plagiarism, it complies with research and publication ethics, licensed under CC BY-NC 4.0.*

Beyanlar / Declarations

Bu çalışmada etik kurul onayı gerektiren bir araştırma yürütülmemiştir. Çalışma için herhangi bir finansal destek alınmamış ve çıkar çatışması bulunmamaktadır. Çalışmanın tüm bilimsel sorumluluğu yazara aittir.

Kaynakça | Bibliography

- Coulson, Noel J. *A History of Islamic Law*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1964.
- Goldziher, Ignaz. *The Zâhirîs: Their Doctrine and Their History*. Translated by Wolfgang Behn. Leiden: E. J. Brill, 1971.
- Hallağ, Wael B. “Uşûl al-Fiqh and Shâfi’î’s Risâla Revisited.” *Journal of Arabic and Islamic Studies* 19 (2019): 129–183. [“Usûlül-Fıkh ve Şâfiî’nin *Risâle*’sinin Yeniden Değerlendirilmesi.” çev. Orhan Akat and Tuğrul Kütükcü. In *Ahlâki Yönetimsellik*, 205–296. İstanbul: Pınar Yayınları, 2023].
- Hallağ, Wael B. “Was al-Shafii the Master Architect of Islamic Jurisprudence?” *International Journal of Middle East Studies* 25, no. 4 (1993): 587–605.[“Şâfiî Hukuk İlminin Başmimarı Mıydı?” çev. İsmail Hakkı Ünal.

¹⁵ Hallağ, “Usûlül-Fıkh ve Şâfiî’nin *Risâle*’sinin Yeniden Değerlendirilmesi”, s. 215.

¹⁶ Hallağ, “Usûlül-Fıkh ve Şâfiî’nin *Risâle*’sinin Yeniden Değerlendirilmesi”, s. 244.

¹⁷ Hallağ, “Usûlül-Fıkh ve Şâfiî’nin *Risâle*’sinin Yeniden Değerlendirilmesi”, s. 229, 233.

- In *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, ed. M. Hayri Kırbaçoğlu, 49–72. Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- Okuyucu, Nail. "Hicrî Üçüncü Asırda İmam Şâfiî'nin Eserlerinin Rivayeti ve *er-Risâle*'nin Okunurluğu." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50, no. 50 (2016): 23–56.
- Râzi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahrüddin. *Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1986.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: Clarendon Press, 1986.
- Stewart, Devin. "Muḥammad b. Da'ūd al-Zāhiri's Manual of Jurisprudence, al-Wuṣūl ilâ Ma'rifat al-Uṣūl." In *Studies in Islamic Legal Theory*, edited by Bernard Weiss, 99–158. Leiden: Brill, 2002.
- Stewart, Devin. "Muḥammad b. Jarīr al-Ṭabarī's *al-Bayân 'an Uṣūl al-Aḥkām* and the Genre of *Uṣūl al-Fiqh* in Ninth Century Baghdad." In *Abbasid Studies: Occasional Papers of the School of Abbasid Studies*, edited by J. Montgomery, 321–349. Leuven: Peeters, 2004.
- Stewart, Devin. *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1998.
- Temel, Ahmet. *The Missing Link in the History of Islamic Legal Theory: The Development of Usūl al-Fiqh between al-Shāfi'ī and al-Jassās during the 3rd/9th and Early 4th/10th Centuries*. Doktora Tezi, University of California, Santa Barbara, 2014.